

Arnavutluk'ta Türkoloji Çalışmaları

Dr. Genciana ABAZI-EGRO

Araştırmacı

Özet: Arnavutluk'ta Türkoloji çalışmaları, Arnavut topraklarının beş yüzyıllık bir süre zarfında Osmanlı İmparatorluğunun doğal bir parçası olmasından ve buna bağlı olarak Arnavutlar ile Türkler arasındaki tarihî ve kültürel ilişkilerden kaynaklanmaktadır. Osmanlı döneminde Arnavutluk tarihi, Türkçenin Arnavutça üzerinde etkisi ve Arnavut edebiyatının Doğu edebiyatından etkilenmesi gibi konular Arnavutluk'taki Türkoloji sahasının ana hatlarını oluşturmaktadır.

Araştırmaların Arnavut tarihinin Osmanlı dönemi üzerinde yoğunlaşması, Türkolog olarak yetişmiş kadroların yeteri kadar bulunmaması ve dolayısıyla Türk dili ve kültürünü kapsayacak şekilde çalışmaların yapılmaması, Arnavutluk'taki Türkoloji çalışmalarına yerel bir niteliğin yanı sıra millî bir boyut da kazandırmaktadır. Bu durum, Arnavutluk'taki Türkolojinin müstakil bir bilim dalı olarak gelişmesini engellemekte ve böylelikle Türkoloji çalışmalarının Arnavutların tarih, kültür ve dil bağlamında ele alınmasına yol açmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türkoloji, Arnavutluk, Türkizm, Oryantalizm, divan edebiyatı

Giriş

Arnavutluk'ta Türkoloji çalışmaları, Arnavut topraklarının beş yüzyıllık bir süre zarfında Osmanlı İmparatorluğunun doğal bir parçası olmasından ve buna bağlı olarak Arnavutlar ile Türkler arasındaki tarihî ve kültürel ilişkilerden kaynaklanmaktadır. Bu siyasî ve tarihî birliktelik, Arna-

bilig ♦ Bahar 2002 ♦ Sayı 21: 1-26

vutluk'taki Türkoloji çalışmalarının alanlarını belirleyip Osmanlı devletinin, Arnavut dili, tarihi ve kültürü üzerinde bıraktığı etkinin incelenmesini yönlendirmektedir. Araştırmaların Arnavut tarihinin Osmanlı dönemi üzerinde yoğunlaşması, Türkolog olarak yetişmiş kadroların yeteri kadar bulunmaması ve dolayısıyla Türk dili ve kültürünü kapsayacak şekilde çalışmaların yapılmaması, Arnavutluk'taki Türkoloji çalışmalarına yerel bir niteliğin yanı sıra millî bir boyut da kazandırmaktadır. Bu durum, Arnavutluk'taki Türkolojinin müstakil bir bilim dalı olarak gelişmesini engellenmekte ve böylelikle Türkoloji çalışmalarının Arnavutların tarih, kültür ve dil bağlamında ele alınmasına yol açmaktadır. Dil, tarih ile birlikte Arnavutluk'ta Türkoloji çalışmalarının en başında gelmektedir. Arnavut dil tarihinde Türkçenin etkisinin araştırılmasına gösterilen ilginin ötesinde, Türkçe bilen veya bilmeyen bazı dilciler mütevazı da olsa bazı girişimlerde bulunmuşlardır. Yazılan makalelerde, çoğu zaman Türkçenin Arnavutça üzerinde etkisinin tespit edilmesi konusu hedeflenmiştir.

Edebiyat alanındaki Türkoloji çalışmaları ise sınırlı kalmıştır. Arnavut topraklarında XVIII.-XIX. yüzyıllarda, Arnavutçayı Arap harfleri ile yazan ve divan edebiyatından açık bir şekilde etkilenmiş olan bir edebiyat akımının bulunmasına rağmen, söz konusu akım ciddi bir şekilde ele alınmamıştır. Osmanlı veya Doğudan etkilenmiş olan bütün edebî olaylara ideolojik ve ön yargılı olarak yaklaşılması, bu sahada yapılan çalışmaların sayısını ve niteliğini belirlemiştir.

Biz bu yazıda, Arnavutluk'ta dil ve edebiyat alanlarında yapılan Türkoloji araştırmaları üzerinde duracağız.¹ Ortaya konulan çalışmaların tanıtılmasının yanı sıra, ele alınan ana konular ve onların muhtevası, ortaya çıkan sorunlar ve ulaştığı sonuçların üzerinde yoğunlaşmayı amaç edindik. Öte yandan, bu doğrultudaki Arnavut çalışmalarını etkileyen ve katkıda bulunan yabancı yazarların araştırmalarına da yer vereceğiz.

Dil Araştırmaları

Arnavutluk'ta dil sahasında yapılan Türkoloji çalışmaları XIX. yüzyılda başlayıp iki eksen üzerinde devam etmektedir: Birincisi, Türkçenin Arnavutça üzerinde bıraktığı etkinin irdelenmesi, ikincisi Arnavutça-Türkçe ve Türkçe-Arnavutça sözlüklerin hazırlanmasıdır. Bu doğrultuda yapılan çalışmaların sayısı ve mahiyeti göz önünde bulundurulursa,

Arnavutça ile Türkçe arasındaki ilişkilerin araştırılmasının bu sahanın en önemli konularından biri olduğu görülür. Bu konu hem diyakronik, hem de senkronik düzlemde, yani bir yandan tarih boyunca Arnavut dilindeki Türkçenin rolü ve yeri, öte yandan, Türkçeden gelen kelimelerin bugünkü Arnavutçada kullanım şekli açısından ele alınmıştır.

Arnavut Dilinde Türkçenin Etkisi

Ele alınan konular: Türkçenin Arnavutça üzerinde etkisi, leksik seviyede tespit edilmektedir. Ağırlıklı olarak kelime alış verişine dayanmakla birlikte, kelime alış verişinin sınırlarını aşır eklerle ve çeviri yoluyla giren deyim ve atasözlerine kadar uzanabilmektedir.

Arnavutçada 4.000 civarında Türkçe kelimenin var olduğu ileri sürülmektedir.² Türkçeden ödünç alman kelimelerin Arnavutçaya geçmesi, doğrudan doğruya iki toplumun teması ile bağlantılıdır.³ Osmanlıların Balkanlara geçtiği XIV. yüzyıl ve Arnavutluk'un bağımsızlığının ilan edildiği 1912 yılı, bu ödünçleme sürecinin en erken ve en son tarihleri olarak kabul edilmektedir. Doğal olarak Arnavutluk Devletinin siyasî sınırlarının belirlenmesiyle beraber iki toplum arasındaki ilişkiler kesilmiş ve söz konusu tarihten bu güne kadar Türkçeden herhangi bir kelime Arnavutçaya sokulmamıştır.⁴

Beş yüzyıllık bir dönem içerisinde Türkçe kelimelerin Arnavutçaya girmesi ve yerleştirilmesi, belli bir zaman kesitinde ve aynı hızla gerçekleştirilen bir olay değil, tedricen meydana gelen bir süreç olarak nitelendirilebilir. Bu bağlamda, Arnavutçaya Türkçe kelimelerin girme ve yerleşme tarihinin belirlenmesi özel bir önem taşımaktadır. Böyle bir tarihlenme denemesi, yalnızca Arnavutluk'ta değil, Balkanlardaki Osmanlı hakimiyetinin niteliğini, yayılışını ve yerleşmesini inceleyen tarih, kültür ve dil çalışmalarında aydınlatıcı ve yardımcı ipuçları ortaya koymaktadır. Böyle nispî veya mutlak bir kronolojinin belirlenmesi, Balkan dillerinden sadece Arnavutçada yapılabilir (Çabej 1975: 79-80). Arnavut topraklarında Osmanlı hakimiyetinin kurulması sırasında, yerli halkın önemli bir bölümü, Batıya doğru göç edip İtalya'nın güneyinde yerleşmiştir. İtalya'da yaşadıkları hayat ve kullandıkları dil, Arnavut topraklarındaki hayat ve dilden bağımsız bir şekilde yaşayagelmıştır. Doğal olarak Orta Çağ Arnavutçası, özelliklerini çok iyi bir şekilde muhafa-

za etmiştir. Bu gelişmeyi dikkate alırsak, İtalya'daki bu küçük Arnavut topluluğunun konuştuğu dilde rastlanan az sayıda Türkçe kelimenin, ağırlıklı olarak XV. yüzyılda Arnavutçaya girdiğini ve Arnavutçanın en kadim Türkçe kelimeleri olduğunu görürüz. Yapılan araştırmalarda (Çabej 1976: 67) Arnavutçaya XV. yüzyılda giren ilk Türkçe kelimelerin, savaş, giyim kuşam, ev ve ev eşyaları alanlarıyla ilgili oldukları tespit edilmiştir: Arn. *bori* < Türk. *boru*; *daulle* < *davul*; *fitil* < *fitil*; *jeniçer* < *yeniçeri*; *mejdan* < *meydan*; *çarçaf* < *çarşaf*; *çorape* < *çorap*; *senduk* < *sandık*; *penzhere* < *pencere*; *hambar* < *ambar*; *hesap* < *hesap* vb...

Zikredilen kelimeler, yalnızca Arnavutluk'un güneyinden gelen ve İtalya'da yerleşen Arnavutların konuştukları ağızlarda bulunmaktadır. Dolayısıyla, XV. yüzyılda Türkçeden alınan kelimelerin Arnavutçanın bütün ağızlarında aynı derecede var olup olmadığı konusunda kesin bir hüküm vermek zordur. Ancak o zamanın Arnavutçasında kullanılan Türkçe kelimelerin, Osmanlı hakimiyetinin kurulmasından önce mevcut olduğu kesin olarak söylenebilir.

XVI. ve XVII. yüzyıllarda Arnavut dilinde yazılan ilk kitaplarda, Türkçenin etkisi açık bir şekilde göze çarpmaktadır.⁵ Bu dönemde, Türkçe kelimelerin çoğalmasıyla beraber, kullanıldığı alanların yelpazesi genişletilip zenginleştirilmiştir. Savaş, giyim kuşam, ev ve ev eşyalarının yanı sıra inanç, yönetim, günlük ve sosyal hayat, bitki alanları, hatta hayvanat dünyasını da kapsamaktadır. Ancak bu dönemde yazılan kitapların yazarlarının Katolik olması ve üstelik kitapların dinî mahiyetli olması, bu aşamada Türkçenin etkisinin, tespit edilenden daha derin olduğunun bir göstergesidir. Bu görüşü *-ilk* ekinin kullanımı da güçlendirmektedir. Katolik bir rahip olan Pjeter Bogdani'nin 1685'te yayımlanan *Cuneus Prophetarum* adlı kitabında "Tanrının İmparatorluğu" anlamına gelen *perënditëk* kelimesine rastlanmaktadır, *-ilk* ekinin Arnavutça bir köke getirilmesi, söz konusu ekin bu dilde varlığının ispat edilmesinin yanı sıra, işlek bir hâl kazandığını net bir biçimde göstermektedir.

XVIII. ve XIX. yüzyıllarda, Türkçenin Arnavutça üzerinde etkisi geniş ve ciddî boyutlara ulaşmıştır. Bunda şehirlerin gelişmesi ve üstelik medreselerin sayıca çoğalıp yaygınlaşması önemli bir rol oynamıştır. Bu zaman diliminde, Türkçe kelimelerin Arnavutçaya sadece konuşma dili aracılığıyla değil kitabî dilden de geçtikleri görülmektedir.

Öte yandan, zamanla bir oryantal bir renge bürünen Arnavut şehirlerinde, Arnavutçayı Arap harfleriyle yazan yerli bir edebiyat akımının ortaya çıkması doğal olarak Türkçe kelimelerin Arnavutçaya geçmesine uygun bir zemin yaratmıştır.

Özet olarak, Türkçe kelimelerin Arnavutçaya girişi ve yerleşmesi üç aşamada gerçekleşmiştir: XV. yüzyılda ilk kelimelerin Osmanlı hakimiyetinin Arnavut topraklarına yerleşmesinden önce geçtiği, XV1.-XVII. yüzyıllarda Türkçeden ödünç alınan kelimelerin sayısının artış gösterdiği, XVIII.-XIX. yüzyıllarda ise Türkçenin etkisinin çok büyük ve ciddi boyutlara ulaştığı görülmektedir.

Arnavutçadaki Türkçe kelimelerin değerlendirilişinde en önemli ve ilgi çekici konulardan biri, söz konusu ödünç kelimelerin kaynağının belirlenmesi ve buna bağlı olarak onların adlandırılmasıdır. Bu bağlamda yapılan tartışmalar iki grupta toplanmaktadır:

a. Söz konusu ödünç kelimelerin, Arnavutçaya Türkçenin yanı sıra doğrudan Arapça ve Farsçadan geçtiğini ileri sürüp *Oryantalizm* olarak adlandıranlar;

b. Söz konusu ödünç kelimelerin Arapça ve Farsça asıllı olmalarına rağmen Arnavutçaya Türkçe yoluyla girdiklerini kabul ederek *Türkizm* teriminin kullanılmasını tercih edenler.

Oryantalizm teriminin kullanılmasını savunan Rus dilbilimcisi Agnia Desnitskaja, Osmanlı döneminde, Arnavutların resmî dili olan Osmanlıca'nın yanı sıra okullarda Farsça ve Arapça eğitim görülmesinden dolayı bu dillerle de doğrudan temas kurup etkilenmenin kaçınılmaz olduğunu ileri sürmüştür. Desnitskaja, Arap ve Fars etkisinin, özellikle Osmanlıların da etkilenmiş olduğu edebî ve dinî alanlarda daha açık ve net bir şekilde görüldüğünü belirtmiştir (Desnitskaja 1965: 88-95). Arnavut oryantalisti Tahir Dizdari ise Arnavutçada kullanılan bazı kelimelerin kaynağını Arapça ve Farsça olarak göstermiştir; başka bir deyişle, *bostan* “bostan”, *bakshish* “bahşış”, *berbat* “berbat”, *beter* “beter” ve *amin* “âmin”, *axhaba* “acaba”, *ajet* “ayet”, *kader* “kader” gibi kelimelerin Arnavutçaya doğrudan Fars ve Arap dillerinden geçtiğini ileri sürmüştür (Dizdari 1972). Yazar *oryantalizm* terimini kullandığı bu çalışmada, kendi iddiasını dayandırdığı sebepleri açıklamamış ve *amin* veya *bostan* kelimelerinin Arnavut diline neden Türkçeden değil de Arapça ve Farsçadan geldiğini savunan herhangi

bir kanıtı yer vermemiştir. Yazar aslında çalışmalarında hem türkizm hem de oryantalizm terimlerinin kullanılmasını tercih etmiştir. Bu durum, yazarın tercihinin ve kullanımının pek bilinçli bir şekilde yapılmadığını göstermektedir (Dizdarı 1965: 407).

Türkizm teriminin kullanılması daha yaygın olmasına rağmen, bu terimi bilimsel bir esasa dayandıran herhangi bir açıklama, Norbert Boretzky ve Eqrem Çabej'nin dışında, yapılmamıştır. Çabej, Farsça ve Arapça kökenli kelimelerin Arnavutçaya Türkçe aracılığıyla girdiğini ileri sürerek bu tür kelimelerin türkizm olarak adlandırılmasının gerçeğe daha yakın olduğunu savunmuştur (Çabej 1976: 66). Boretzky ise, bu konu üzerinde daha fazla durup Türkizm teriminin tercih sebeplerini üç noktada toplamıştır (Boretzky 1975: 133-134):

1. Arnavut topraklarında Arapça ve Farsça bilenlerin sayısı azdır. Yüksek derecede bu bilgilere sahip olanlar ise genellikle Arnavutluk dışında yaşamışlardır. Bu nedenle, söz konusu kimselerin Arnavut toplumunun konuştuğu dilde etkilerinin olması ihtimali çok düşüktür.

2. Bu kelimelerin Doğu dillerinden geldiğini kabul etmek için Arnavutçada olan Arapça veya Farsça asıllı bir kelimenin Türkçede bulunmaması gerekir, başka bir deyişle sırf Farsça veya Arapça kaynaklı olması yeterlidir. Hâlbuki şimdiye kadar böyle bir kelimeye rastlanmamıştır.

3. Bu kelimeler Doğu kökenli olsaydı Arapça ve Farsçanın fonetik özelliklerini taşımaları gerekirdi; dolayısıyla kelimelerin telâffuzları da açık bir şekilde Türkçeden farklı olurdu. Bu durum şimdiye kadar ispatlanamamıştır.

Görüldüğü gibi şimdiye kadar yapılan çalışmalarda, bu konu doyurucu ve etraflı bir şekilde ele alınmamıştır. Aslında bu araştırmalarda, Arnavutça ile Türkçe arasındaki ilişkiler tarihî bir çerçeveye tam oturtulmamıştır. XV.-XVII. yüzyıllardaki Türkçenin kitabî ve konuşma özelliklerinin göz önünde bulundurulmaması yanlış ve yüzeysel değerlendirmelere yol açmıştır.

Arnavutçadaki Türkçe kelimelerin kullanıldığı alanların tespit edilmesi konusu ise, -hem dil, hem de kültür ve tarih araştırmalarında özel bir öneme sahip olup Arnavut topraklarında Osmanlı hakimiyetinin niteliği, etkinliği ve yerleşme şekli hakkında ilgi çekici ipuçları ortaya koymaktadır. Türkçenin, dinî tabirler, askerî ve idarî unvanlar, ev yapımı, ev eşyaları, giyim kuşam, yemek, meslek, malzeme, el sanatları, sosyal hayat alanları

ile ilgili kelimeleri Arnavut dilinde derin ve güçlü bir etki bırakmıştır. Konu sosyal ve tarihî açıdan değerlendirildiğinde, Türkçenin Arnavutça üzerindeki etkisi, sosyal bir nitelik kazanıp ağırlıklı olarak şehirlerde odaklandığı ve yönetimden özel hayata, kamudan meslekî faaliyetlere kadar uzanan hemen hemen bütün şehir yaşamının yönlerini kapsamı altına aldığını göstermektedir.

Meslekî isimlerin, bu mesleklerde kullanılan malzeme ve türetilen araçların isimlendirilmesinde görülen Türkçenin etkisi, Arnavutluk'taki Türkoloji çalışmalarının ana konularından birini oluşturur. Aynı zamanda bu etki, Osmanlıların çalışma hayatına getirdiği değişiklikleri ve yenilikleri gösteren önemli bir unsur olarak nitelendirilmektedir (Boretzky 1981). Türkçe kelimeler ağırlıklı olarak, lonca sisteminin içerisinde yer alan zanaatlar ve zanaatkârların, elle veya basit bir araçla yapılan zanaatların veya küçük ticaretle geçinen kimselerin adlandırılmasında kullanılmıştır:

Arn. bakerxhi < Türk. *bakırcı*; *'jorganxhi* < *yorgancı*; *kujunxhi* < *kuyumcu*; *kundraxhi* < *kunduracı*; *bozaxhi* < *bozacı*; *samarxhi* < *semerci*; *kazanxhi* < *kazancı*; *qebapçi* < *kebabçı*; *salepçi* < *salepçi*; *çirak* < *çirak*; *usta* < *usta*; *kallfe* < *kalfa*, *kasap* < *kasap*; *nallban* < *nalbant*... vb.

Türkçe kelimelerin genel olarak yalnızca Arnavutçadaki basit meslek isimlerinde kullanılması, Arnavutlarla Türklerin temasının geç Orta Çağda meydana gelmesinden dolayı bu çağın özelliklerini taşımasından kaynaklanmaktadır. Bu durum, Arnavutçaya geçip işlek bir hâl kazanan ve meslek eki olarak tanınan *-el* ekinin görevleri ve anlam özelliklerine de yansımaktadır (Abazı Egro 1999). Arnavutçada *-cl* ekiyle türetilmiş olan meslek isimlerinin adlandırılması, üretimi veya maddeyi satanı (*bakër xhi* “bakırcı”, *kazan xhi* “kazancı”); üretimde kullanıldığı maddeyi (*kallaj xhi* “kalaycı”, *teneqexhi* “tenekeci”); çalışan aracı (*kaikçi* “kayıkçı”, *devexhi* “deveci”); çalışılan veya bulunulan yeri (*gemixhi* “gemici”; *dyqanxhi* “dükkâna”) esas alınarak yapılmaktadır. Öte yandan, Arnavutçada, nakışta kullanılan çeşitli iplikleri, çeşitli başlıkları ve çeşitli kumaşları (tülbentleri) adlandıran birkaç Türkçe asıllı kelimenin bulunması, meslek hayatında Osmanlı etkisinin niteliklerini ve oryantal kültürün izlerini gösteren önemli ipuçları olarak değerlendirilmektedir.

Türkçeden alınan kelimelerin türünün belirlenmesi ise bu sahada yapılan çalışmaların başka bir özelliğini oluşturmaktadır.

Türkçenin etkisi, beş yüzyıl gibi uzun bir zaman içerisinde devam etmesine rağmen, yalnızca leksik seviyede tespit edilmektedir. Bu durum, kelime ödünçlemesinin iki dil arasındaki etkileşmenin en basit unsuru olmasının yanı sıra, Arnavutçanın Türkçeden çok değişik ve farklı bir yapıya sahip olmasından da kaynaklanmaktadır. İki dil arasındaki farklılık, ödünçlenen kelimelerin türünü de belirlemektedir. Türkçeden Arnavutçaya genel olarak isim türünde kelimeler geçmiştir. Türkçenin eklemeli bir dil olmasından dolayı, Arnavutça konuşanlar, kelimenin yapısını kolay bir şekilde algılayıp kelimenin kökü ve eklerini birbirinden ayırmakta zorlanmamışlardır. Üstelik Türkçe isimlerin fonetik özellikleri, Arnavutça isimlerin tiplerine uymaktadır.

Türkçedeki Arnavutça fiiller sayıca çok az olup ödünç kelimelerin yalnızca yüzde ikisini teşkil etmektedir. Türkçe fiillerin Arnavutçadaki şekli Arnavutçaya uyum sağlayarak *-dl* belirli geçmiş zaman eki ve Yunancanın *-s* geniş zaman (aorist) ekiyle kalıplaşarak biçimlenmiştir. Başka bir deyişle, belirli geçmiş zaman ekiyle kalıplaşmış şeklin üstüne Yunancanın geniş zaman (aorist) *-s* eki gelmiş ve Türkçe *-dl* ile Yunanca *-s* eki kalıplaşmıştır:

Arn. *azdı* < Türk. *azdı* (< *azmak*) + Yun. *-s*; *bitis* < *bitti* (< *bitmek*) + *-s*; *bojatis* < *boyattu* (< *boyatmak*) + *-s*; *gjezdis* < *gezdi* (< *gezmek*) + *-s*; *sajdis* < *saydı* (< *saymak*) + *-s vb.*

Yukarıda görüldüğü gibi hepsi tekil kişiyi ifade eden bu fiiller bugün Arnavutçada şimdiki zamanın karşılığı olarak kullanılır ve yukarıda verilen örnekler birer fiil gövdesidir.

Türkçe asıllı kelimelerin Arnavutçanın kelime hazinesinde kapsadığı yer az incelenmiş bir konu olup Arnavutluk'ta yapılan Türkoloji çalışmalarında ayrı ve özel bir yer tutmaktadır. Arnavut topraklarının Osmanlı İmparatorluğunun bir parçası olduğu sürece, Arnavutçadaki Türkçe kelimelerin varlığı sürekli olarak artmıştır. Fakat 1912 yılında Arnavutluk'un bağımsızlığı ilan edildikten sonra söz konusu ödünç kelimelerin varlığında gittikçe eksilme olmuştur ve standart Arnavutçada bugün 2000'e düştüğü belirlenmiştir. Buna rağmen, söz konusu kelimelerin pek çoğu halk ağızlarında varlığını sürdürmektedir.

Bu eksilmenin nedeni dil kullanımıyla ilgili olabileceği gibi, dil dışı etkenlerden de kaynaklanabilir. Yani bu etkenler tarihî şart-

lar, Arnavutçayı zenginleştirme ile özleştirme çalışmaları ve Arnavutçanın doğal gelişmesi olarak belirlenebilir.

1912 yılından sonra, Arnavutluk Devletinin siyasî sınırlarının belirlenmesiyle beraber Osmanlı tarzında yönetim şekline son verilmiş ve yeni bir siyasî anlayış sisteminin temelleri atılmıştır. Bu yeni siyasî şartlar çerçevesinde, Türkçe kelimelerin kullanım alanlarında bir daralma başlamıştır. Osmanlı siyasî, iktisadî ve hukukî kuruluşlarının saf dışı bırakılmasıyla söz konusu makamların terimleri tarihe karışmış ve yerlerini yeni yönetim şeklinin getirdiği terimler almışlardır. Kullanımdan düşen Türkçe kelimelerin birçoğu tarihin bilimsel terimleri olarak yeni bir konum kazanmıştır.

Osmanlı yönetim biçimine ilişkin bazı kelimeler ise, anlam değişmesine uğrayıp *kötüleyici* (İng pejorative) değer ve yan/mecaz anlamlar kazanarak Arnavutçada varlıklarını sürdürebilmişlerdir. Böylelikle Osmanlı unvanları, rütbeleri ve bu alanlarla ilgili *bajraktar* “bayraktar”; *bej* “bey”; *aga* “ağa”; *qatip* “kâtip”; *seymen* “seymen”; *pasha* “paşa” gibi terimlerin, temel anlamlarının yanı sıra ağırlıklı olarak kötüleyici bir değer ile kullanıldıklarına da rastlanmaktadır. Yalnızca 1930’lu yıllarda hazırlanan Arnavutça sözlüklerde Türkçeden gelen kelimeler *nötr* bir kullanıma sahiptir. İki dünya savaşı arasındaki yıllarda Türkçe kelimelerin anlamında görülmeye başlayan değişiklikler, tam yerine oturmamış olmakla birlikte, komünist rejiminin iktidara gelmesi bu sürecin hızlandırılmasında büyük rol oynamıştır. Örneğin, *aga* “ağa” kelimesi, II. Dünya Savaşından önce yalın bir kavram taşımaktaydı. Ancak ara sıra edebî eserlerde ülkeyi geriye götüren bir sosyal tabaka terimi olarak gösterilirdi (Noli 1932: 12). Komünist rejiminde ise bu kelime, “Sert hareket ederek davranan, sadece emir veren ve diğer insanları sömürerek yaşayan kişi” anlamı kazanmıştır. Çarpıcı örneklerden biri de, *elçi* kelimesidir. Arnavutçada “bir devleti başka bir devlet katında temsil eden kimse” demek olan *elçi* kelimesi, 1930’lu yıllarda yalnızca “sefir” değil, “haberci, peygamber” anlamına da gelirdi. Hatta İşkodra şehrinde, Katolikler tarafından yayımlanan bir derginin başlığı *Elçija i Zemres se Krishitit* (Hazreti İsa’nın kalbinin habercisidir) idi. XIX. yüzyıldaki uluslaşma döneminde başlayan ve Arnavut dilinin zenginleştirilmesi ve özleştirilmesi doğrultusunda yapılan çalışmalar çerçevesinde, Türkçe kelimelerin kullanımına karşı tepkiler artırılıp onların yerleştirilmesine özel, itinalı ve sistematik bir şekilde çaba gösterilmesi

istenmekteydi. Böyle tepkilerin ortaya çıkması, ülkenin bulunduğu tarihî şartlardan ve Türkçenin Arnavutça üzerindeki derin etkisinden kaynaklanmaktadır. Bunun yanı sıra Arnavutçaya geç bir dönemde yerleşen Türkçe kelimeler fazla bir fonetik değişikliğe uğramamış ve genellikle Türkçenin ses özelliklerini taşıyagelmıştır. Dolayısıyla bu ödünç kelimeler, açık bir şekilde Türkçe kaynaklı oldukları gösterilerek yerleştirilmişlerdir. Bu çalışmalar, sonraki yıllarda da devam etmiştir. Üstelik XX. yüzyılın ilk on yıllarında yayımlanan Arnavutça sözlüklerde, Türkçe kelimelerin yanlarına, yabancılıklarını belirtmek üzere işaret konularak özleştirilmeleri istenmiştir.⁶

Ancak Arnavutça kelime ve şekillerin ön safa çıkarılması çalışmaları Türkçe kelimelerin varlığını sınırlandırmıştır. Buna rağmen, *jorgan* “yorgan”, *xhezve* “cezve”, *tepsi* “tepsi”, *xhep* “cep”, *tavan* “tavan”, *dysHEME* “döşeme”, *sheqer* “şeker”, *çaj* “çay”, *qofte* “köfte”, *kafe* “kahve” gibi günlük yaşamla ilgili yaklaşık bin civarında Türkçe kelimenin, Arnavutçaya tamamen yerleştiği tespit edilmiştir.

Yapılan çalışmalar; Bu sahada ortaya konulan çalışmalar üç grupta toplanabilir:

- a. Balkan dilleri çerçevesinde Türkçe kelimeleri işleyen çalışmalar.
 - b. Arnavutçadaki Türkçe kelimeleri inceleyen etimoloji çalışmaları.
 - c. Arnavutçadaki Türkçe kelimeleri genel olarak değerlendiren çalışmalar.
- Arnavut dilbiliminde Türk dilinin etkisi üzerine yapılmış olan inceleme lerin tarihi, XIX. yüzyılda Balkanoloji çalışmalarının tarihi ile başlar. Türk dilinin, öteki Balkan dillerinden çok değişik bir yapısı olduğundan, Balkan dil birliğinde genellikle yer almamaktadır. Buna rağmen, yapı olarak değil, tarihî gelişmeler göz önüne alınarak bu diller arasına geçmiş olan Türkçe kelimeler incelenmiştir. Bu bağlamda Arnavutçadaki Türkçe alıntılar da ele alınmıştır.

Bu konu üzerinde ilk çalışmaları yapan, meşhur Slavist Frantz Miklosicht'tir. Çalışmaları neticesinde Türkçenin sadece Balkan dillerini değil Lehçe, Rusça gibi dilleri de etkilediğini ortaya koymuştur. Miklosicht'in, 1884-1890 yıllarında “Die türkischen Elemente in den südost-und osteuropaischen Sprache” adıyla yayımladığı eser, bu alandaki çalışmalar açısından önemlidir. Bu çalışmada sunulan malzemeler ve kullanılan me

tot eski sayılmakla beraber, onu daha ileriye götüren yeni yayınlar bulunmamasından dolayı Miklosicht'in bu alanda verdiği bilgiler ve ulaştığı sonuçlar hâlâ geçerliliğini korumaktadır. Yazar, bu eserin ön sözünde Avarları, Peçenekleri ve Kumanları kastederek Türk dilinin Balkan dilleri üzerindeki etkisinin Osmanlı İmparatorluğundan daha önceki dönemlere indiğini ifade etmektedir.

Miklosicht, eserin üçüncü cildinde Türkçeden Arnavutçaya geçen fiiller üzerinde durup *-dl* belirli geçmiş zaman ekiyle kalıplaşmış şeklin üstüne aynı zamanda Yunancanın geniş zaman (aorist) *-s* ekinin getirildiğini belirtir ve söz konusu fiillerin yapısını inceler.

Balkanoloji sahasına katkıda bulunan Danimarkalı Kristian Sandfeld'nin 1930 yılında yayımlanan *Linguistic Balkanique. Problemes et Resultats* adlı eserinin bir bölümünde Balkan dillerine geçen Türkçe kelimeler ele alınmıştır. Yazar, Balkan dillerine bu kelimelerin kısa bir sürede değil, aralıklarla geçtiğini ileri sürmüştür. Üstelik söz konusu kelimeler her zaman doğrudan Türkçeden alınmamıştır. Yazar, bir Balkan dilinde yaşayan Türkçe bir kelimenin başka Balkan dillerine geçtiğini de tespit etmiştir. Örneğin, Rumencedeki Türkçe kelimelerin pek çoğu, Bulgarcadan geçmiştir. Arnavutçaya, Türkçe kelimelerin bir kısmı da Sırpça ve Yunanca vasıtasıyla girmiştir. Bu kelimeler, Sırp ve Yunan dillerinin fonetik kurallarına uyarak bu dillerde telâffuz edildiği biçimde Arnavutçaya geçmiştir (Sandfeld 1930: 89-93).

Osmanlı İmparatorluğunun Balkanlardaki beş yüzyıllık hakimiyeti sonunda İstrorumence hariç, hemen hemen bütün Balkan dilleri Türkçeden etkilenmiştir. Fakat bu etkileşme her dilde aynı derecede değildir. Selischev'in araştırmalarında Türkçe kelimelerin Slav dilleri ve Arnavutçada daha çok, Rumence ve Yunancada ise daha az yer aldığı ileri sürülmüştür. İlâveten, Balkanlardaki Müslüman Arnavut ve Boşnak topluluklarının diğerlerine göre Türkçe kelimeleri daha fazla koruduğunu belirtmiştir (Selischev 1925: 38-57).

b. Arnavutça ile ilgili etimolojik çalışmalarda, Türkçe kelimelerin tespit edilmesi özel bir yer tutmuştur. Bu çalışmaların tarihi Gustav Meyer'in sözlüğü ile başlamaktadır.

Gustav Meyer'in *Etymologisches Wörterbuch der albanesisehen Sprache* adlı kitabında 5140 madde üzerinde etimolojik açıklama yapılmıştır. Bu 5140 maddeden 1180'i etimolojik açıdan Türkçeye da

yandırılmıştır. Yazar Arnavut kaynaklarını iyi tanımadığından, yaptığı etimolojiler düzeltilmeye muhtaçtır.

Arnavut oryantalist Tahir Dizdari, Türkçe kelime ve deyimleri sistemli bir şekilde derlemiştir. Yazar Arnavutluk'un bütün bölgelerini dolaşarak halk ağzındaki Türkçe kelime ve deyimleri toplamış ve yaklaşık dört bin madde işleyerek 1600 daktilo sayfalık bir çalışma meydana getirmiştir. Şimdiye kadar kısmen Arnavut bilimsel dergilerinde yayımlanmış olan bu eserin tamamı Arnavut Dil Enstitüsünün Arşivinde bulunmaktadır. Yazar, bu çalışmayı bir sözlük değil, daha çok ansiklopedik bir eser olarak algılamıştır. Eserde, Türkçe kelimelerin yanı sıra, deyimler, atasözleri, özel isimler, Türkçe yer adları ve Türkçe ekleri de ele alan bu eserde ayrıca bu kelimelerin ağızlarda ve Balkan dillerinde kullanılması, Arnavutça sözlüklerde yer alması, kullanım frekansı ve geçirdiği anlam değişimleri hakkında da ayrıntılı bilgi verilmektedir (*Dizdari 1972*).

Tanınmış Arnavut dilbilimci Eqrem Çabej de, Arnavut dilinin etimolojik araştırmalarında Türkçe kelimelere yer vermiştir (*Çabej 1976*).

c. Arnavutçadaki Türkçe kelimelerin incelenmesi hususuna gelince, ilk ve önemli çalışmalar Eqrem Çabej tarafından ortaya konulmuştur. Çabej, Türkçe kelimelerin Arnavutçaya geçmesi ve yerleşme süreci hakkında mutlak ve nispî bir kronolojinin belirlenmesi üzerinde çalışmıştır (*Çabej 1975*). Çabej, Aleksander Xhuvani ile beraber hazırladığı Arnavutça Ekleri adlı eserinde ise Arnavutçaya Türkçeden geçen ekleri de ele alıp incelemiştir (*Çabej 1962*).

Anton Krajni'nin, "Türkçe Kelimelerin Arnavutçaya Girmesi ve Onların İkame Etmeleriyle İlgili Çabalar" adlı makalesinde ise, Arnavutçadaki Türkçe kelimeler ile ilgili konuların tespit edilmesinin yanı sıra şimdiye kadar bu doğrultuda yapılan çalışmaların bir özeti de verilmiştir (*Krajni 1965*).

Bilimsel yanı daha çok ağır basan bir araştırma da Alman dilbilimci Norbert Boretzky tarafından hazırlanmıştır. 1975'te iki cilt halinde çıkan bu araştırma *Der türkische. Einfluss auf das Albanische* adını taşır. Birinci ciltte Türkçe kelimeler fonetik ve morfolojik bakımdan incelenmiştir. İkinci ciltte ise Arnavutçadaki Türkçe kelimelerin sözlüğüne yer verilmiştir. Yazar, burada Drenica, Presheva, Zadrin, Debre ve Çameri ağızlarında bulunan Türkçe kelimeleri de derlemiştir.

İki Dilli Sözlükler

Arnavutça-Türkçe ve Türkçe-Arnavutça sözlüklerin hazırlanışı XVIII. yüzyılda başlamıştır. Bu üç yüzyıllık dönem içerisinde ortaya konulan sözlükler az sayıda olup sınırlı bir söz varlığını derlemiş ve Arnavutçanın farklı ağızlarında yazılmıştır. Söz konusu eserler, uygulanan yöntem ve kullanılan alfabe açısından iki grupta toplanabilir:

İlk grupta, XVIII.-XIX. yüzyıllarda hazırlanmış olan ve Arnavutçayı Arap harfleri ile yazan sözlükler yer almaktadır. Bu sözlükler Arap sözlükçülüğü anlayışıyla ve Arnavutçayı Arap harfleri ile yazan edebiyat akımının ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla hazırlanmıştır. Mısra şeklinde olan bu küçük sözlüklerin yazarlarının çoğu divan şairidir.

İkinci grubu ise XX. yüzyılda ortaya çıkan ve Arnavutçayı Lâtin alfabesini kullanarak yazan sözlükler oluşturur. Bu eserler Batı sözlükçülüğünden etkilenmiştir.

Arnavutça-Türkçe ilk sözlük 1728 yılında yazılmıştır. Yazarı, Arnavut asıllı meşhur divan şairi Nezim Frakulla'dır. Bu eser, aruz veznindeki yirmi mısradan oluşmakta ve 78 Arnavutça kelimenin Türkçe karşılıklarını vermektedir. Arnavutçanın güney lehçesinde (Toska) yazılmış olan bu sözlük, söz konusu lehçe ve bazı kelimelerin anlamları hakkında ilginç veriler ortaya koymaktadır.

Bu eserin şimdiye kadar iki nüshası tespit edilmiştir. Orta Arnavutluk'ta yer alan Fier şehri nüshası Ettore Rossi tarafından 1946 yılında yayımlanmıştır. İkinci nüshası ise 1955 yılında Berat şehrinde bulunmuş ve 1961 yılında Osman Myderrizi tarafından yayımlanmıştır (Myderrizi 1961: 120).

XVIII. yüzyılının son yıllarında *Tuhfe-i Şahidi* adıyla tanınan sözlük, Müslüm Hoca tarafından Arnavut diline çevrilmiştir. Dönemin Osmanlı okullarında okutulan bu Farsça-Türkçe sözlüğün yazarı, 1520 yılında vefat eden İbrahim Dede'dir. Arnavut diline tercüme edilen bu eser, (kapak dışında) 76 sayfa olup Arnavutluk'un orta kısımlarında kullanılan dil hakkında ilginç malzemeler ortaya koymaktadır. Bu sözlükte, kelimelerin yanı sıra, deyim ve atasözlerinin Türkçe karşılıkları da verilmiştir. Bu da söz konusu eserin önemini artırmaktadır. Şemimi'nin, 1835 yılında İškodra şehrinde yayımladığı Arnavutça-Türkçe sözlük bu alanda önemli bir dönüm noktasıdır. 100 sayfalık bu

eser, önceki sözlüklerden, hacim olarak, daha geniş bir söz varlığına sahiptir. Bugünkü Arnavutçada kullanılmayan veya unutulmuş olan kelimeler ve anlamlarına da yer verilmiştir. Sözlük değil, “Nutuk” olarak isimlendirilmiş olan bu eserde ayrıca sözlüğün hazırlanma amaçlarını anlatan iki sayfalık bir Türkçe önsöz ve Arnavut topraklarında Osmanlı hakimiyetinin etkilerini anlatan bir sayfalık bir sonsöz de yer almaktadır (*Myderrizi 1951*). Semimi'nin Arnavutça-Türkçe Sözlüğünün tek nüshası Arnavutluk Devlet Arşivinde bulunmaktadır.

Arnavutçayı Arap harfleri ile yazan ve Arap sözlükçülüğü anlayışına göre hazırlanan bu sözlüklerin en büyüğü ve en iyisi, Hafız Ali Ulqinaku tarafından XIX. yüzyılın sonları ve XX. yüzyılın başlarında yazılmıştır. Arnavutluk Devlet Arşivinde bulunan bu sözlüğün tek nüshası 1334 sayfa olup üç kısımdan, yani Arnavutça-Türkçe, Türkçe-Arnavutça ve yine Arnavutça-Türkçe sözlüklerden oluşmaktadır. Yazar bu eseri, doğduğu yerin ismiyle, Ulqin (Ülgün) olarak adlandırmıştır. 232 sayfadan oluşan sözlüğün ilk kısmı, aruz vezninde yazılmış birkaç şiirden ibarettir. Sözlük olarak algılanmış olan bu şiirler, belli bir konu üzerinde yoğunlaşıp bu konuyla ilgili Arnavutça kelimelerin Türkçe karşılıklarını vermektedir. Örneğin ilk şiirde, basit bir duada kullanılan kelimelere yer verilmiştir. Sözlük amaçlı olan bu şiirlerden aynı zamanda yazar ve sözlük hakkında ilginç bilgiler öğrenebiliriz. Bu nedenle eser, Arnavutçada konu sözlüklerinin başlangıcı olarak değerlendirilmektedir.

4 sayfalık Arapça ve 6 sayfalık Türkçe önsözünde yazar, şiir şeklinde yazılan bu sözlüğün ihtiyaçları karşılayamayacağını, Arnavutça bir kelimenin Türkçe karşılığının bulunmasının zor olduğunu anladığını ve bu yüzden, alfabe sırasına göre Türkçe-Arnavutça ve Arnavutça-Türkçe sözlükleri hazırladığını yazmıştır.

915 sayfadan oluşan Türkçe-Arnavutça ve 168 sayfadan ibaret olan Arnavutça-Türkçe sözlüklerinde, yazar, bir kelimenin çekim sırasında ortaya çıkan şekillerini madde başı yaparak sözlüğün hacmini yapay bir şekilde artırmıştır. Buna rağmen, bu gramatik ayrıntılar, çekim eklerinin o zamanın kullanım şeklinin kapsamlı incelenmesine imkân tanımaktadır. Bir kelimenin farklı gramatik şekilleri dikkate alınmadığında bu eserde 4.000 Arnavutça kelimenin yer aldığı görülür. Bu sözlüğün Lâtin harflerine aktarılması ve incelenmesi Osman Myderrizi tarafından yapılmıştır (*Myder-*

rizi 1961). Sözlükte kullanılan dilin özellikleri ise Abdullah Hamiti tarafından araştırılmıştır.

Hafız Ali UIqinaku'nun bu eseri, Arnavutçayı Arap harfleriyle yazan ve Arap sözlükçülüğünden etkilenmiş olan sözlüklerin sonuncusudur. Bu bağlamda hazırlanan Türkçe-Arnavutça iki dilli sözlükler, geniş ve zengin dil malzemesine sahip olmalarına rağmen, bugün henüz tam bir şekilde yayımlanmamış ve kapsamlı bir bilimsel incelenmeye konu olmamışlardır.

Arap sözlükçülüğünün etkisine son verilmesiyle beraber Arnavutça Türkçe iki dilli sözlüklerin hazırlanmasına yaklaşık bir yüzyıl ara verilmiştir. Bu boşluğun doğmasına neden olan etkenlerin siyasi olarak değerlendirilmesi mümkündür.

Arnavutluk'un Osmanlı İmparatorluğundan bağımsızlığının ilân edilmesi, aynı zamanda Arnavutlar ve Türkler arasındaki yoğun ve doğrudan ilişkinin sonu demektir. Doğal olarak, bu yeni ortamda Türkçenin öğrenilmesi ve bilinmesi zarurî olmadığından Arnavutça-Türkçe sözlük ihtiyaçları açık bir şekilde sınırlandırılmıştır.

Öte yandan Arnavutluğun kendi kimliğini oluşturduğu bu yıllarda, ülkede karışık bir siyasî ortamın bulunduğu için bilimsel çalışmaların kurumsallaştırılmasına pek imkan tanınmamıştı.

1945'ten sonra Arnavutlukta komünist rejimin yerleşmesi ve getirdiği ideolojinin Osmanlı İmparatorluğuna karşı ön yargılı bir yaklaşım içinde bulunuşu, Türk dili ve kültürü hakkında çalışmaları derin bir şekilde etkilemiştir.

1990'lı yıllardan sonra, Arnavutluk'un dışı açılması ile beraber Türkiye ile ticarî ve turistik ilişkilerin yoğunlaştırılması, Arnavutça-Türkçe iki dilli sözlüklerin hazırlanmasını gündeme getirmiştir. Bu sözlükler, genellikle Türkçeyi yeni öğrenenlere hitap ederek yalnızca günlük ihtiyaçları karşılamak amacıyla hazırlanmıştır.

Edebiyat Araştırmaları

Arnavutluk'ta yapılmış edebiyat sahasındaki Türkoloji çalışmaları, ağırlıklı olarak Arnavutçayı Arap harfleriyle yazan edebiyat akımının üzerinde yoğunlaşmıştır. Söz konusu akım, XVIII. yüzyılda, Arnavut topraklarında şehir ve kırsal kesimlerde hayatı canlandırmasıyla başlayıp XIX. yüzyılda Arnavut millî hareketlerinin girişmesiyle sona ermiştir.

XVIII. yüzyılda, Arnavut şehirlerinin gelişmesi ve buna bağlı olarak sosyal ve ekonomik faaliyetlerin etkinliğinin artırılması, yeni bir sınıfın oluşturulmasına yardımcı olmuştur. Osmanlı medreselerinde yetişmiş ve İslam kültürünün bir ürünü olarak nitelendirilen söz konusu sınıfın kültürel ve sanatsal ihtiyaçlarının karşılanması, yeni bir edebiyatın doğmasına sebebiyet vermiştir.

İlk eserler, Arap ve Fars edebiyatlarından açık bir şekilde etkilenerek Türk dilinde yazılmıştır.⁷ Ancak Osmanlıcanın yalnızca belli bir kitle tarafından bilinmesinden dolayı söz konusu edebiyat sınırlı bir okuyucuya hitap etmiştir. Şiirlerin yaygınlaşması ve hatta halka kadar inmesi arzusu, Arnavutçayı Arap harfleriyle yazan eserlerin meydana gelmesine yol açmıştır. Yeni çıkan bu edebiyat akımı, konu ve şekil açısından doğrudan Türk dilinde yazılan eserlerin bir devamıdır. Öte yandan bu gelişme, Türk dilinde yazılan edebiyata son verildiği anlamına gelmez. İki Türkçe ve bir Arnavutça divan yazmış olan Nazim Frakulla örneğinde olduğu gibi dil kullanımı yalnızca şairlerin tercihine bağlı kalan bir meseledir. Bu yüzden Arnavut topraklarında, XIX. yüzyılın sonuna kadar az sayıda olmasına rağmen Türk dilinde yazılan şiirlerin bulunması mümkündür.⁸

Arnavut edebiyat tarihinde bu akım ağırlıklı olarak *bejiexhi* (<Türk. *beyit+-ci*) ismi ile adlandırılmıştır.⁹ Ancak, 1990'lı yıllardan sonra, İspanyol literatüründe, XVI. yüzyılda İspanyolcanın Arap harfleri ile yazılarak meydana getirilen edebiyatı isimlendiren terim esas alınarak *alhamiado* (<İspanyolca *alfamla* < Ar. *at-agamîya*) terimi daha fazla tercih edilmiştir. Ancak belirtmek gerekir ki bu terimin kullanımı konusunda tartışmalar devam etmiş ve kesin bir hükme varılmamıştır (*İsmajli 2000: 26*). Bu edebiyat akımı nötr bir şekilde Arap harfleri ile Arnavut edebiyatı olarak da adlandırılmaktadır.

Söz konusu akım çerçevesinde ortaya konulan eserler, genellikle şiir türünde olup ele alınan konular ise laik ve dinsel olarak iki gruba ayrılır. Laik gruptaki eserler, genellikle şehir halkına hitap etmiştir. Elbasani, İşkodra ve Berati gibi dönemin gelişmiş şehirlerinde rastlanan bu eserlerde aşk, şarap gibi oryantal konuların yanı sıra günlük hayatın çeşitli yönleri, karşılaşılan problemler, çekilen acılardan bahsedilmektedir. Şimdiye kadar bulunan eserlerin en eskisi, 1724 yılında, Muçi Zade tarafından kahve hakkında yazılan bir şiirdir. Anlaşılacağı gibi, bir kahve tir-

yakisi olan şair, kahvesiz ve ekmeksiz kalmamak için dua eder. Ancak bu şiirin dili ve yapısına bakılacak olursa, bu şiirin bir edebiyat akımının başlangıcı değil, tam tersi, oturmuş bir geleneğin ürünü olduğu düşünülebilir. Dolayısıyla Arnavutçayı Arap harfleriyle yazan edebiyatın daha eskiye dayandığı düşünülmektedir (*Myderrizi 1955*).

Bu edebiyat akımının özelliklerinin en iyi bir şekilde Nezim Frakulla'nın (?-1760) eserlerine yansıdığı tespit edilmektedir. Bu niteliklerden dolayı, şair aynı zamanda söz konusu edebiyat akımı ile özdeşleşmiş durumdadır. Hayatının önemli bir kısmını İstanbul'da ve doğu dünyasını gezerek geçiren şair, gerçekçi bir üslûpla divanlarında hayatın değişik yönlerini ve çektiği acıları anlatmaktadır. Biyografik notlara da sahip olan bu şiirler, dönemin hayat koşulları ve yaşayış biçimi hakkında önemli bir kaynak oluşturmaktadır.

Nezim Frakulla'nın divanından birkaç şiiri ilk olarak, Abdullah Ferhati 1938 yılında yayımlamıştır. Şairin hayatı ile ilgili bazı bilgileri Ettore Rossi tanıtmıştır (*Rossi 1946*). Nezim Frakulla'nın yazdığı Arnavutça divanın Lâtin harflerine aktarılması ve yazar ile eser hakkında monografik bir çalışma Osman Myderrizi tarafından hazırlanmıştır. Arnavut Dil Enstitüsünün arşivinde bulunan bu çalışmaların bir kısmı, 1954 yılında yayımlanmıştır (*Myderrizi 1954*).

Laik konuları ele alan önemli bir şair ise Hasan Zyko Kamberi'dir. Bu şair köylü kesimlere hitap ederek daha fazla sınıflar arasında mevcut olan ayırım ve çekişmeler üzerinde odaklanmıştır. Bugün de edebî değerlerini koruyan şiirlerde, dönemin yaşam biçimi çok gerçekçi bir şekilde verilmiştir. Bu yazardan bugüne kadar bulunmuş olan bin mısralı eserinin en seçkini "Para" isimli şiirdir. Bu şiirde, paranın önemi, parayla ne yapabileceği ve rüşvet işlerinin halledilmesinde oynadığı rolünden bahsedilmektedir. Hasan Zyko Kamberi'nin hayatı ve eserleri hakkında Osman Myderrizi kapsamlı ve uzun bir makale yazmıştır (*Myderrizi 1955*). Şairin bütün eserlerinin Lâtin harflerine aktarılması ve incelenmesi aynı kişi tarafından yapılmıştır. Bu araştırmalar Arnavut Dil Enstitüsünde bulunmaktadır.

Arap harfleri ile yazılmış Arnavut edebiyatında dinsel konuları işleyen eserler önemli bir yer tutmaktadır. XX. yüzyıla kadar etkisini gösteren bu eserler, şehir ve özellikle kırsal kesimlerde yazılmış ve Kosova'ya da kap-

sayarak bütün Arnavutluk'ta yayılmıştır. Yazılan şiirler, genellikle mevlit, ilâhî ve hutbelerden ibarettir. Burada belirtelim ki, bu gelenekte Bektaşî tarikatı mensupları tarafından Arap harfleriyle yazılan Arnavut edebiyatı önemli bir rol oynamaktadır.

Arnavut Müslüman edebiyatının en önemli temsilcileri Muhamet Kyçyku ve Dalip Frasheri'dir.

Muhamet Kyçyku Arnavutluk'un güneyinde Konispol kasabasında 1784-1844 yılları arasında yaşamıştır. Yazar, 1820 yılında yazılan 856 mısralı *Ervehe* eserini, *Revza* adlı Türkçe kitabını esas alarak kaleme almıştır. Şair bu hikayeyi nazma dökerek ve genişleterek orijinal bir çalışma ortaya çıkartmıştır. Ervehe isimli bir kadının onur adına çektiği acıların hikayesi olan bu eser, Arnavutçada yazılan ilk uzun lirik şiirdir. Bu şiirin ilk yayını 1888 yılında, Jani Vreto tarafından yapılmıştır. Vreto, şiirin diline müdahale ederek Türkçe kelimelerin yerine Arnavutça kelimelerin kullanılmasına özen göstermiştir. Bu eserin Lâtin harflerine aktarılması ve incelenmesi Osman Myderrizi tarafından yapılmıştır. (*Myderrizi 1951*).

Dalip Frasheri ise 1842 yılında, 65 bin mısralı olan *Hadika* isimli eserini yazmıştır. Bektaşilik tarihini anlatan bu şiir, Arnavut dilinde yazılan ilk destandır.

Arnavutçayı Arap harfleriyle yazan bu edebiyat akımı, Arnavut edebiyat tarihinde çok önemli bir gelişme kaydetmiştir. Bu edebiyat kapsamında ilk Arnavut destanları yazılmıştır ve Arnavut edebiyat tarihinde ilk defa bu kadar uzun eserler meydana getirilmiştir. Öte yandan oryantal etkinin, bu akımın işlediği konular ve kullandığı dilde derin izler bırakmasına rağmen şiirler aruz vezninde değil, halk şiirinin kurallarına göre yazılmıştır.

Getirdiği yeniliklere rağmen bu edebiyat akımı ön yargılı ve ideolojik bir yaklaşımla ele alınmıştır. Arap alfabesinin kullanılması, eserlerde dinî konuların işlenmesi ve Türkçe kelimelerin fazlasıyla bulunması, bu eserlerin Arnavut edebiyatında yabancı ve zararlı bir kültürel unsur olarak değerlendirilmesine sebebiyet vermiştir. Bu ön yargılı ve ideolojik yaklaşım neticesinde söz konusu akımı adlandıran *bejtexhi* terimi de Arnavutçada kötileyici bir nüans kazanmıştır. *Bejtexhi* kelimesi, "Beyitleri yazan kişi" kullanımının yanında, "edebî bakımdan değersiz olan mısraları yazan kişi veya manzumeci" anlamı da kazanmıştır.

Folklor Araştırmaları

Osmanlı kültürünün Arnavut folkloru üzerindeki etkisi hemen hemen incelenmemiştir. Bu doğrultuda yapılan en önemli çalışma ise Hasan Kaleshi tarafından kaleme alınmıştır (*Kaleshi 1972*). Yazar, Osmanlı döneminde, Arnavut masallarının karakter ve konularının İslamlaştığını ileri sürmüştür. Dev, cin, ejderha, karakoncolos gibi yaratıklar, Arnavut halk hikayelerine doğrudan Osmanlı kültürü vasıtasıyla geçmiştir. Öte yandan Arnavut masallarında Türkçenin “bir varmış, bir yokmuş” ifadesinin tercümesi yaygın bir şekilde kullanılıp yerleşmiştir.

Sonuç

Osmanlı döneminde Arnavutluk tarihi, Türkçenin Arnavutça üzerinde etkisi ve Arnavut edebiyatının Doğu edebiyatından etkilenmesi gibi konular Arnavutluk'taki Türkoloji sahasının ana hatlarını oluşturmaktadır. Yapılan araştırmaların bu ana konuları, Türkoloji araştırmalarının sahasını sınırlandırmış ve aynı zamanda söz konusu araştırmaların niteliğini, mahiyetini ve konumunu belirlemiştir.

Türkoloji, Arnavut araştırmalarına yardımcı olacak kadar gelişebilmiş ve Türk dili ve kültürüne mahsus herhangi bir konuyu ele almamıştır. Bu durum Arnavutluk'taki Türkoloji çalışmalarına yerel bir nitelik kazandırarak aynı zamanda tam anlamıyla Türkolojinin ortaya çıkmasını ve gelişmesini engellemiştir. Türkolojinin, Arnavut tarihinin belli bir dönemiyle ilgili ele alınan konuları aydınlatan ve incelenmesini kolaylaştıran bir unsur olarak görülmesi, Tiran Üniversitesinde ve genellikle ülke çapında, Oryantalistik veya Türkoloji bölümünün açılmasını engellemiştir. Bu eksiklik, Türkoloji ile uğraşmak isteyen genç bilim adamlarının önünde büyük bir engel oluşturmuş ve gereken oryantal formasyonu çok sınırlı imkanlarla elde etmeye çalışmışlardır.

Aslında 1960'lı yıllara kadar, Arnavutluk'taki Türkoloji çalışmaları, Osmanlı okullarında ve medreselerinde yetişmiş olan ve Türkçenin yanı sıra Arapça ve Farsça bilen kişiler tarafından yapılmıştır. Bu oryantalistler sayesinde, 1969 yılından itibaren, Tiran Üniversitesinde Tarih Filoloji fakültesinde Osmanlıca kursları, seçmeli ders olarak açılmıştır. Ancak, bu kursların devamlı bir şekilde yapılmaması, bu sahada oluşturulan boşluğu dolduramamıştır. 1980'li yıllarda Türkiye hükümetinin verdiği burslardan istifade edip Türkiye'ye gelen ve uzmanlaşan araştırmacılar, bu sa-

hada olumlu gelişmeler kaydetmiştir. 1997 yılında ise, Tarih Filoloji Fakültesinde Balkanoloji bölümü açılmıştır ve Türkoloji, bu bölüm çerçevesinde, ayrı bir kurs olarak yer almaktadır.

Türkoloji çalışmaları boyutlarının sınırlı kalması ve ayrı bir bölüm olarak kurumsallaştırılmaması, Arnavutluk'ta Osmanlı imparatorluğuna yönelik ideolojik yaklaşımla doğrudan bağlantılıdır. 1990'lı yılların başlarına kadar Osmanlı İmparatorluğu, Arnavutluk'un geri kalmışlığın ana sebebi olarak görülmüştür. Başka bir deyişle, Arnavut topraklarının beş yüz yıl Osmanlı hakimiyetinin altında kalması, Arnavut kimliği ve devletin oluşturulmasını engellemiş olan en önemli etken olarak değerlendirilmiştir.

XX. yüzyılın ilk yarısında hakim olan bu görüşler, yalnızca aydınların ve bilimle uğraşan entelektüellerin bir kısmı tarafından dile getirilmiştir. Ancak, 1945'te komünist rejimin yerleşmesi ile birlikte, Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili bu olumsuz değerlendirmeler rejimin getirdiği ideolojik sınırlamaların bir parçası olup bir anlamda resmileştirilmiştir. Bu tutum, hem Türkolojinin gelişmesini engellemiş, hem de Osmanlı dönemi ile ilgili bilimsel çalışmaların niteliğini ve mahiyetini belirlemiştir. Tarih ve edebiyat çalışmaları, komünist rejimin uyguladığı ideolojiden etkilenen sahalara başına gelmektedir.

Arnavut edebiyatının Doğu edebiyatından etkilenmesi ve doğu edebiyatının izleri, yukarıda zikrettiğimiz sebeplerden dolayı, dikkate alınmamıştır, hatta incelenmesi hemen hemen yasak hâle getirilmiştir. Arnavutçayı Arap harfleriyle yazan edebiyatın, Arnavut edebiyat tarihinde önemli bir yer almasına karşın, bu alan kapsamlı ve bilimsel bir şekilde ele alınmamıştır. Bu eserlerde Türkçe kelimelerin çok fazla olması, Arap alfabesinin kullanılması ve dinî konulara yer verilmesi, bu edebiyat akımının ön yargılı bir şekilde değerlendirilmesine sebebiyet vermiştir. Dolayısıyla, divan edebiyatı ve şiirlerin sınıflandırılması ve Lâtin harflerine aktarılması işi yapıldığı halde, bu eserler hiç bir zaman tam olarak ve sistematik bir şekilde yayımlanmamıştır. Halen, bu edebi malzeme Arnavut Dil Enstitüsünün Arşivinde bulunmaktadır. Arnavutluk'ta Türk edebiyatı ise hiç dikkate alınmamıştır; hatta bu eserlerin tespiti ve sınıflandırılması konusunda çok az ve dağınık bilgi bulunmaktadır.

Dil araştırmaları, dilbilimin teknik mahiyetinden dolayı ideolojik sınırlamalar ve ön yargılı yaklaşımlardan pek etkilenmemiştir. Yalnızca Arna-

vutçayı zenginleştirme ile özleştirilme çalışmaları kapsamında Türkçe asıllı kelimelere karşı özel bir ilgi ve tutum gösterilmiştir. Bazen Türkçe kelimelerin yerine yanlışlıkla, Arnavutça değil başka dilden gelen bir kelime önerilmiştir.

Arnavutluk'ta komünist rejiminin yıkılması, tarih dil, kültür ve genellikle sosyal çalışmalarda ideolojik yasaklar ve engellerin kaldırılmasını getirmiştir. Artık Türkoloji araştırmalarının yeni bir bakışla ve elimizde olan malzemenin son derece profesyonel bir yaklaşımla değerlendirilip yeniden ele alınması gereklidir.

Açıklamalar

- 1 XX. yüzyılda Arnavut tarihinin Osmanlı dönemine ait çalışmalar hakkında bakınız, Dritan Egro, “Arnavutluk'ta Osmanlı Çalışmaları”, Kili, Türk Tarih Kongresi, TTK (yakında çıkacaktır). Yazar bu makalede daha çok Osmanlı döneminde Arnavut tarihiyle ilgili çalışmaların tanıtılması ve tahliline ağırlık vermektedir. Bu makalede Arnavutluk'taki arşiv ve kütüphanelerde bulunan Osmanlı ve oryantal eserlerin niteliği ve niceliği hakkında da ayrıntılı bilgi verilmektedir.
- 2 Tahir Dizdari'nin Sözlüğüne göre Türkçeden Arnavutçaya 4 bini aşkın kelime geçmiştir (*Dizdari 1965: 407*). Bugünkü standart Arnavutça sözlükte ise yaklaşık iki bin Türkçe kelime tespit edilmiştir (*Abazi Egro 1995: 345*).
- 3 Gerçi, Arnavutların Türklerle ilk temaslarının, VI.-XIII yüzyıllarda Karadeniz'in kuzeyinden Balkanlara kadar sırayla inen Avar, Hun, Peçenek ve Kuman Türk kavimleri ile belgelenmesi bir tartışma konusudur. Macar dil bilimcisi Istvan Schütz, Arnavutça *katund* (Türkçesi “köy”) ve *dushman* (Türkçesi “düşman”) kelimelerinin Orta Çağ Türkçesinden alındığı varsayımını ortaya atmıştır (*Schütz 1986: 53-59*).
- 4 Böyle bir durum, sadece Arnavutluk devletinin topraklarında konuşulan Arnavutçada söz konusudur. Çünkü Kosova ve Makedonya topraklarında, Türk topluluklarının varlığı Türkçe ile Arnavutça arasında temasların devam etmesine olanak tanımaktadır.
- 5 İlk belgelenen kelime olan *haraç* kelimesi, İskender beyin (Georges Kastrioti) Napoli kralı V. Alfonso'ya gönderdiği mektupta görülmektedir (*Marinescu 1923: 43*).

- 6 1908 yılında yayımlanan “Fjaluer i Rii i Shqypes” adlı sözlükte T harfiyle yapılan kısaltma, Türkçeden gelen kelimelerin işaretlenmesinde kullanılmıştır. Bu kelimeler sözlük hazinesi içinde %12.5’lik bir oran oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra 1934 yılında Fulvio Cordignano tarafından yayımlanan *Dizionario albanese-italiano; italiano-albanese* adlı eserde Arnavutçadaki Türkçe kelimelerin yanına bir yıldız işareti konulmuştur. Buna göre 17.155 kelimedenden 1368’i Türkçeden geçmiştir.
- 7 XV. yüzyılda Preştineli Mesfihi, XVI. yüzyılında ise Yahya Bey Dukagini eserlerini Türkçe yazmışlardır. Bu meşhur şairlerin yanı sıra Türkçe edebî eserler yazarları arasında XVI. yüzyılda bir divan sahibi olan Ahmet Bey Dukagini; XVIII. yüzyılda iki Türkçe divan yazmış olan Nezim Frakulla ve dört Türkçe divanın şairi Hacı Ethem Bey Tirana (1783-1846) yer almaktadır.
- 8 1896 senesinde Arnavutluk’a kısa bir süre için maliye müfettişi olarak giden Ali Emirî Efendi, İşkodra şehri ve çevresinde gelişmiş bir oryantal şiir söyleme geleneğine tanık olmuştur (Karateke 1995).
- 9 “Beyitleri yazan kişi, manzumeci” anlamına gelen bu kelimenin kökü Arnavutça ve eki Türkçe olmasına rağmen Türkçe sözlüklerde ve metinlerde rastlanmayan bir şekil olup Arnavutçada türetildiği düşünülmektedir.

Kaynaklar

- ABAZI-EGRO, Genciana (1995), “Per klasifikimin e turqizimave ne gjuhen shqipe”, *Feja, Kultura dhe Tradita Islame nder Shqiptaret*, Prishtin, 345-350.
- ABAZI-EGRO, Genciana (1999), “Arnavutçadaki Türkçe Yapım Ekleri ve bunların Anlamsal Değerleri”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, (yakında çıkacaktır).
- BORETZKY, Norbert (1975), *Der türkische Einfluss auf das Albanische*, Teil I, II, Otto Harrassowitz, Wiesbaden.
- BORETZKY, Norbert (1981), “Sur la substitution des noms de profession a origine turque en albanais”, *Cahier balkaniques*, 2, Paris.
- ÇABEJ, Eqrem ve Aleksander XHUVANI (1962), *Prapashtesat e gjuhes shcjipe*, Tiran.

- ÇABEJ, Eqrem (1975), “Fer nje shtresim kionologjik te huazimeve turke ne gjuhen shqipe”, *Studime Filologjike*, 4.
- ÇABEJ, Eqrem (1976), *Studime gjuhesore*, I, II, III, Rilindja, Prishtin.
- ÇOLLAKU, Shaban (1992), “Arnavutluk'ta Türk Kültürü Kalıntıları”, *Balkanlarda Türk Kültürü Dergisi*, Sayı 4, Bursa.
- DESNITSKAJA, Agnia (1965), “O stiliticeskoj funkcii turcizmov albanskoj poezii”, *Voprosy teorü i istorii jazyka*, Leningrad, s. 88-95.
- DİZDARI, Tahir (1965), “Disa vezhgime mbi turqizmat ne shqipe”, *Konferenca e Pare e Studimeve Albanologjike*, Tiran, 407-409.
- DİZDARI, Tahir (1972), *Huazime Orientalizmesh ne Shaipe*, Tiran (yayımlanmamış).
- EGRO, Dritan (1999), “Arnavutluk'ta Osmanlı Çalışmaları”, *XIII Türk Tarih Kongresi*, TTK, Ankara, (yakında çıkacaktır).
- HAMİTİ, Abdullah (1998), *Veçorite gjuhesore te fjaloreve shqip - turaishi te Hafiz Ali Ulainakui*, doktora tezi, Filoloji Fakültesi, Prishtin.
- ISMAJLI, Rexhep (2000), *Tekste te Vjetra*, Dukagjin-Peje, Kosova.
- KALESHI, Hasan (1972), “Ndikimet Orientale ne Tregimet Popullore Shqiptare”, *Glasnik Muzeja Kosova - Buletini i Muzeut te Kosoves*, XI, Prishtine.
- KARATEKE, Hakan (1995), *İşkodra Şairleri ve Ali Emirfnin Diğer Eserleri*, Enderun, İstanbul.
- KRAJNI, Anton (1965), “Hymja e Turqizmeve ne Shqipe dhe Perpjekjet per Zevendesimin e Tyre”, *Studime Filologjike*, XIX (VII), 1.
- MARİNESCO, C. (1923), *Alphonse V, roi d'Aragon et de Naples, et l'Albanie de Scanderbeg*, Paris.
- MYDERRIZI, Osman (1951), “Erveheja e Muhamet Çamit”, *Buletini i Universitetit Shteteror te Tiranës*, 1, 72-82.
- MYDERRIZI, Osman (1954), “Nezim Frakulla”, *Buletini i Universitetit Shteteror te Tiranës*, 4, 56-75.
- MYDERRIZI, Osman (1955), “Hasan Zyko Kamberi”, *Buletini i Universitetit Shteteror te Tiranës*, 1, 93-108.
- MYDERRIZI, Osman (1961), “Fjalori Shqip-Turqisht i Hafiz Ali Ulqina-kut” *Buletini i Universitetit Shteteror te Tiranës*, XV, no. 3.
- NOLI, Fan Stilian (1932), *Parathenia e Don Kishotit*, Tiran.
- ROSSI, Ettore (1946), “Notizia sur un manoscritto del Canzoniere di Nezim (sec. XVII-XVIII)”, *Rivista Degli Studi Orientali*, ROMA.

ŞANDFELD, Kristian (1930), *Linguistique Balkanique*, Paris.

SCHÜTZ, Istvan (1986), “Gjurme mesjetare ne shqipen e sotme”, *Seminar Nderkombetar per Gjuhen, Letersine dhe Kulturen Shqype*, Prishtin, s. 53-59.

SELISCHEV, A. (1925), “Des traits linguistiques communs aus langues balkanique”, *Reuves des etudes slaves*, Belgrad.

The Turkological Studies in Albania

Dr. Genciana ABAZI-EGRO

Researcher

Abstract: The turkological studies in Albania have its historical base on the Ottoman-Albanian relations instituted during the five centuries Ottoman period of the Albanian history. The problems of the Albanian history under the Ottomans, the impact of Turkish on Albanian language and the influence of Oriental literature on the Albanian literature constitute the main issues of the turkological studies in Albania.

The intensification of studies not on the pre-Ottoman and Turkish culture, but on the Ottoman period of the Albanian history and the lack of qualified specialists in the Oriental languages, had its consequences in the definition of the area of turkological studies in the Albania. For above mentioned factors, this field remained in the level of studies which deal only with the influence of Turkish-Ottoman culture on the Albanian history, language and literature. This reality prevents the Turkology in the Albania from being an independent scientific discipline. Eventually, the turkological studies in Albania might be analyzed only in the framework of the Albanian history, language and culture.

Key Words: Turkology, Albania, Turkish words, oriental words, Ottoman poetry.

Тюркологические Исследования в Албании

Д-р Генсиана Абази-Эгро

Исследователь

Резюме: Тюркологические исследования в Албании исторически основываются на албанско-османских отношениях, установленных в течение пяти столетий периода Османской империи в албанской истории. Проблемы албанской истории во время Османской империи, воздействие турецкого языка на албанский и влияние восточной литературы на албанскую литературу составляют основные вопросы исследований тюркологии в Албании.

Интенсификация исследований не на пред-оттоманке и Турецкой культуре, but on период Оттоманки Албанской истории и недостатка квалифицированных специалистов восточных языков, имела его последствия на определении области тюркологических исследований в Албании. Для вышеупомянутых факторов, эта область осталась на уровне исследований, которые имеют дело только с влиянием османско-турецкой культуры на албанскую историю, язык и литературу. Эта действительность предотвращает тюркологию в Албании от становления независимой научной дисциплиной. В конечном счете, тюркологические исследования в Албании можно анализировать только в структуре албанской истории, языка и культуры.

Ключевые слова: Тюркология, Албания, тюркизм, ориентализм, Диванная литература
